

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Калашнікової Аліни Олександрівни на тему «Ринок образотворчого мистецтва: соціальні чинники становлення і розвитку в сучасному українському суспільстві», подану до захисту у спеціалізовану вчену раду Д 64.051.15 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Актуальність теми пов'язана з активізацією в сучасній соціології інтересу до культури, все частішого розгляду її як автономної сфери, яка розвивається за своїми специфічними закономірностями. Мистецтво є одним із важливих сегментів поля культури, і вивчення його специфіки за допомогою сучасних соціологічних методів стає важливим інновативним напрямом нашої дисципліни. Одним із можливих підходів є концептуалізація функціонування мистецтва у перспективі ринку. Обране дисертанткою для аналізу субполе образотворчого мистецтва знаходиться, як й інші субполя мистецтва українського соціуму, в процесі трансформації, під впливом національних і глобальних пертурбацій. В Україні відбувається суперечливий процес комерціалізації мистецтва, формування нових для пострадянських суспільств відносин між творцями і цінителями мистецтва, про що свідчить збільшення кількості галерей та музеїв, представництва українських художників на світовому ринку. Для вітчизняної соціології прояснення соціальних характеристик українського арт-ринку заслуговує на вивчення як з наукового інтересу до процесів формування ринків і функціонування мистецтва в ринковому контексті, так і з практичних причин – для провадження державної культурної політики щодо образотворчого мистецтва.

Пошук механізмів інституціональної підтримки художників, популяризація культурного споживання, позиціонування українського мистецтва на світовому арт-ринку здатні динамізувати розвиток художньої сфери. Це робить дане дослідження вкрай актуальним, адже забезпечення репродукції власної культури є проблемою, котра постає перед усіма суспільствами глобалізованого світу.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Текст дисертації свідчить про те, що авторка добре розуміється на теорії, методології, методах вивчення проблеми, яку досліджує. Наукова новизна дисертаційного дослідження визначається тим, що до теперішнього часу у вітчизняній соціології комплексно не досліджувалися соціальні аспекти становлення, функціонування і розвитку ринку образотворчого мистецтва. Запропоноване дослідження є першою роботою такого плану. Вдало сформульовані А. О. Калашніковою мета і завдання дослідження відповідають заявленій темі і логічно вибудовані з тим, щоб виокремлене проблемне поле соціологічних дискусій стосовно ринку мистецтва було представлене комплексно і системно.

Наукова новизна дисертації сформульована чітко. Можна стверджувати, що дана дисертація відкриває новий для вітчизняної соціології напрямок спеціальних соціологічних досліджень – розбудову синтетичного підходу до вивчення ринку

образотворчого мистецтва, що забезпечує фокусування на можливостях і перешкодах, пов'язаних зі становленням українського ринку образотворчого мистецтва. Дисертантка проявила креативність, зокрема, при визначенні досить складного і маловивченого об'єкту дослідження, яким є ринок образотворчого мистецтва, та у розкритті предмету аналізу, в якості якого виступили чинники та соціальні характеристики становлення і розвитку ринку образотворчого мистецтва в реаліях сучасного українському соціуму.

Висновки та рекомендації базуються на даних авторських емпіричних досліджень (інтерв'ю, спостереження, анкетне опитування) і вторинному аналізі матеріалів соціологічних досліджень художників та галеристів, матеріалах статистики. Задля досягнення мети дослідження дисертантка звернулася до історичного, типологічного методів дослідження, методів інтелектуального аналізу емпіричних даних (кореляційний, факторний аналіз, багатовимірне шкалювання) і певних теоретичних підходів (конструктивістського структуралізму, структурно-функціонального підходу тощо). Вміле оперування аналітичними техніками дозволяє стверджувати, що отримані авторкою результати є обґрунтованими.

На основі критичного аналізу концепцій ринку мистецтва, доцільного застосування низки методів дисертантка *отримала нові науково обґрунтовані результати* в галузі соціології мистецтва та соціології ринків, що в сукупності вирішують важливу наукову проблему, пов'язану з виявленням тенденцій, чинників, соціальних характеристик становлення і розвитку ринку образотворчого мистецтва, зокрема в сучасному українському суспільстві.

Серед результатів, представлених у дисертації, найбільш вагомими є такі.

Авторкою переконливо обґрунтовано теоретико-методологічні засади соціологічного дослідження ринку образотворчого мистецтва, у яких синтезовано напрацювання соціології ринку (розгляд ринку як культурно вкоріненої системи обміну, що забезпечує взаємний доступ виробників та споживачів певного блага) та соціології мистецтва (вивчення мистецтва з точки зору його інституціоналізованості, соціального функціонування, вписаності у соціокультурний контекст). Перебіг процесів на ринку мистецтва, за висновками авторки, тісно пов'язаний із структурою соціальної спільноти, яка забезпечує створення продуктів мистецтва – художників, критиків, галеристів.

Цим обумовлена специфіка ринкових взаємодій у полі образотворчого мистецтва. Вони спостерігаються, зокрема, у характері буття художнього твору на ринку, аналіз якого узагальнено у створеній моделі життєвого циклу твору мистецтва як товару, його траєкторії.

Серед суб'єктів ринку образотворчого мистецтва, які трактуються водночас в якості агентів поля образотворчого мистецтва, особливу увагу приділено художнику як виробнику мистецтва, який в умовах українського суспільства та на нижчих рівнях ринку здійснює функції менеджера з продажу. Ґрунтовністю відзначається також аналіз функціонування художньої галереї як основної інституції оцінки, критики, комерційного поширення творів мистецтва. Уточнено характеристики українського ринку образотворчого мистецтва як ринку символічної продукції, де вартість товару розраховується не за безпосередніми видатками на його виробництво, а за символічною цінністю. Остання ж

опосередковується позицією художника, власників твору, наявністю переконливої історії його походження. Автором доведено, що ця модель описує характер практик не лише на світовому, але й на українському ринку творів мистецтва.

Розроблено типологію споживачів мистецтва, яка, попри певну умовність, прояснює мотиви до споживання мистецтва основної частини його покупців. Виділяючи комерційні та некомерційні форми споживання образотворчого мистецтва, автор говорить про неспівпадіння придбання твору та власне його споживання.

На основі комбінованої стратегії емпіричного дослідження (напівструктуровані інтерв'ю з митцями і культурними посередниками, анкетне опитування студентів) авторка вирізняла типові стратегії дій художника на арт-ринку, які можна пояснити габітуальними та структурними характеристиками.

Усе зазначене дозволяє стверджувати, що дисертаційне дослідження робить значний внесок в розвиток таких спеціальних та галузевих соціологій, як соціологія ринку, соціологія мистецтва, соціологія економіки, соціологія культури, соціологія професій. Дисертація відповідає заявленій спеціальності.

Дисертаційна робота має логічну структуру, складається зі вступу, трьох розділів із підрозділами, висновків, списку використаних джерел і додатків. Оформлення тексту відповідає встановленим вимогам.

Перший розділ «Теоретичні засади соціологічного вивчення становлення і розвитку ринку образотворчого мистецтва» присвячено викладу історичних відомостей зі становлення ринку образотворчого мистецтва в контексті західної культури (с. 10-20). У наступних підрозділах з використанням теоретичних напрацювань гуманітарних наук уточнюється поняття «ринку образотворчого мистецтва» (с. 21-29), проаналізовано існуючі соціологічні підходи до аналізу ринку мистецтва (с. 30-39) та взаємодію поля символічного виробництва мистецтва та ринку мистецтва (с. 40-46). Розглядаються функціональна, інтерпретативна, критична, постмодерністська парадигми у соціології мистецтва та їх внесок у дослідження ринку образотворчого мистецтва.

У другому розділі «Ринкові взаємодії у полі образотворчого мистецтва та їх соціальні характеристики» авторка розкриває тенденції еволюції ринку образотворчого мистецтва, специфіку його характеристик (с. 49-60). Далі представлено схематичну модель життєвого циклу предмета образотворчого мистецтва; вирізняє характерні риси сучасного ринку художніх товарів на пострадянському просторі. Детально проаналізовано диференціацію окремих ролей (художник, замовник, куратор, публіка, критик) у процесах створення і споживання продуктів мистецтва. У наступних підрозділах доцільно аналізуються практики суб'єктів ринку, які є водночас агентами поля: художника (с. 71-82), галериста (с. 83-93), колекціонера (с. 94-102). Автором досліджено залежність ціни твору на ринку образотворчого мистецтва від позицій пов'язаних із ним художника, критика, колекціонера мистецтва.

Третій розділ – «Стан і перспективи розвитку ринку образотворчого мистецтва в сучасному українському суспільстві» – присвячено опису українського ринку образотворчого мистецтва. Прикладом для дослідження автором обрано художню спільноту м. Харків. Особливості професійних

цінностей, орієнтацій та установок сучасних художників в умовах ринку вивчено за допомогою експертних інтерв'ю (с. 105-129). Для дослідження готовності майбутніх фахівців до участі в арт-ринку застосовано анкетне опитування (с. 130-154). Отримані емпіричні дані дозволили авторці вийти на рівень узагальнення стратегії дій митця на ринку образотворчого мистецтва.

Споживання мистецтва в українському суспільстві розглядається як проблемне, констатується нестача компетентних споживачів (с. 155-157). Запропоновано рекомендації щодо виправлення ситуації. Теоретичні узагальнення було підтверджено даними, отриманими за допомогою оригінальної програми емпіричного дослідження на основі використання кількісних і якісних технік. Це підтверджує обґрунтованість результатів і обумовлює їх цінність для практичної діяльності суб'єктів ринку – художників і галеристів, а також для управлінців у сфері культурної політики. Основні положення, висновки, результати та рекомендації є результатом самостійної роботи автора.

Зв'язок дисертаційного дослідження з державними науковими програмами. Дисертаційну роботу виконано в рамках науково-дослідної теми кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Інституціональні та соціокультурні моделі модернізації вищої освіти: світовий і український досвід» (2012-2014 рр., номер державної реєстрації 0112U002150).

Рекомендації з використання результатів дисертаційного дослідження. Результати дисертаційної праці можуть слугувати теоретичним та емпіричним підґрунтям для розробки культурної політики, державного управління галуззю образотворчого мистецтва. Теоретичні засади соціологічного вивчення модернізації вищої освіти художньо-естетичного профілю та характеристика бар'єрів модернізації художньої вищої освіти в сучасній Україні також можуть слугувати відправною точкою для подальших досліджень художньої освіти, оптимізації навчального процесу у відповідних навчальних закладах. Результати дослідження можуть бути використані як базис для подальших соціологічних, маркетингових, економічних, психологічних досліджень, а також суб'єктами ринку мистецтва у їхньому просуванні на українському та світовому ринку. Отримані знання доцільно впроваджувати у процес викладання ряду соціологічних дисциплін: «Соціологія мистецтва», «Соціологія ринків», «Соціологія професій», «Соціологія культурного споживання» та ін.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях. Калашніковою А.О. за темою дисертації опубліковано 26 публікацій, з яких 6 статей з'явилися в українських фахових виданнях і 2 – в закордонних. Характер публікацій дисертантки, в яких відображено положення дисертації і результати проведеного дослідження, безпосередньо стосуються розглянутої в роботі проблематики соціальних характеристик ринку образотворчого мистецтва. Основні положення роботи апробувалися на численних науково-практичних конференціях з публікацією тез (матеріалів) доповідей.

Можна стверджувати, що дисертація пройшла належну апробацію; вона є завершеною науковою працею, яка містить інновативні елементи. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого дисертаційного дослідження. Наукові результати, що їх отримано у

дисертації, відповідають заявленій спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Разом з тим вважаю необхідним зробити певні зауваження щодо змісту дисертації.

По-перше, аналізуючи інституції презентації мистецтва, дисертантка приділяє особливу увагу функціонуванню художньої галереї, розглядає окремі функції музею. Однак робота б значно виграла, якби у ній було представлено також аналіз практик індивідуальних посередників – дилерів, критиків – на українському ринку образотворчого мистецтва. До речі, опиратися можна було б на класичну працю у соціології мистецтва Х. і С.Уайт “Полотна і кар’єри”, в якій на прикладі Франції 19 ст. розглядається перехід від державної системи організації мистецтва (не так давно актуальної і для нас) до риночної системи “торговець-критик”. Рефлексія цієї праці, на жаль, відсутня в даній роботі, дозволила б більше уваги приділити місця індивідуальних культурних посередників на ринку мистецтва, їх ролі у переході до нових інституціональних систем.

По-друге, у дисертації розводиться зміст понять «арт-ринок» та «ринок образотворчого мистецтва»: дисертантка використовує останній термін для характеристики нерозвинутого, нерегулярного ринку, де художник фактично самостійно виконує функції дилера. До того, ж у тексті праці неодноразово використовується поняття «ринок естетичних послуг», якому навіть присвячено одну з публікацій авторки. Тим не менше, в тексті відповідного підрозділу чітко визначення цього поняття відсутнє, як і його зв’язки з поняттями «арт-ринок», «ринок образотворчого мистецтва», «ринок символічної продукції» (див. зокрема рис.2.2). Було б доцільно глибше обґрунтувати критерії розмежувань цих понять, показати способи конструювання кордонів між ними агентами поля, в тому числі на основі даних власних якісних досліджень.

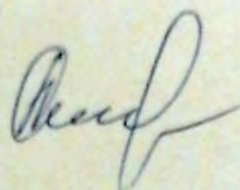
По-третє, є зрозумілою привабливість для дисертантки концепції виробництва культури і культурного споживання у версії Бурдьє (з її розмежуваннями автономної і гетерономної логіки поля культури, гомології поля культури з полями економіки, влади), але, на мій погляд, роботу поглибило б детальніше звернення до версій інших представників парадигми виробництва культури (Т.Адорно, Р.Петерсон, Г.Беккер), які починали свого часу працювати з поняттями «культурні індустрії», «ринок продуктів культури» тощо. Не слід забувати й про останні дискусії у французькій соціології мистецтва і формування постбурдьєзіанських підходів (Антуан Еньон, Наталі Еніш) під впливом прагматичного повороту. Хоча остання ремарка є радше побажанням щодо подальших наукових пошуків дисертантки.

По-четверте, для прогнозування розвитку ринку образотворчого мистецтва в контексті формування державної культурної політики в українському соціумі дисертантці доцільно було б більш глибоко дослідити практики ринково успішних художників та культурних посередників, проаналізувати вплив ширшого кола агентів поля образотворчого мистецтва та поля культури (владна, освітня, медійна легітимація, зокрема) на становлення ієрархій в цьому сегменті мистецької діяльності, співставити ефекти різних систем фінансування (подвійна зайнятість, меценатство, спонсорство, ринок, державні субсидії, міжнародні гранти) на можливості самовираження митця і відтворення сучасної національної культури.

Наведені зауваження не є принциповими і не применшують доробок авторки і значущість дисертаційного дослідження, яке у цілому відповідає сучасному рівню соціологічної науки, є завершеною та самостійно виконаною роботою.

Загальний висновок про відповідність дисертаційної роботи встановленим вимогам. Наведені вище аргументи дають підстави вважати, що дисертаційна робота Калашнікової А. О. на тему «Ринок образотворчого мистецтва: соціальні чинники становлення і розвитку в сучасному українському суспільстві» вирішує заявлене наукове завдання, містить нові обґрунтовані наукові результати, а також прикладні рекомендації і відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами) до кандидатських дисертацій. Рекомендую присудження Калашніковій Аліні Олександрівні наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Кандидат соціологічних наук, доцент
старший науковий співробітник
відділу соціології культури
та масової комунікації
Інституту соціології
Національної академії наук України

Л.Г. Скокова

Підпис Л.Г. Скокової засвідчую:

Підпис	<i>Скокова Л.Г.</i>
Завіряю	<i>[Signature]</i>
Зав. відділом кадрів Інституту соціології НАН України, м. Київ	
. 09 . червня 1999 . р. <i>[Signature]</i>	